

Велимир Б. Поповић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет – Одељење за психологију, Београд

DOI 10.5937/kultura2171055P

УДК 159.923:141.78

159.923.2:82.01

оригиналан научни рад

ПОСТ-ПОСТМОДЕРНИ СУБЈЕКТ

УЛОГА НАРАТИВНЕ ИМАГИНАЦИЈЕ У ГРАЂЕЊУ СУБЈЕКТА

Сажетак: *Руководећи се кредом другачије него разумно, постмодернизам осиорава постмодерној субјекта, самства и идентичности, те неретко проповеда о смрти субјекта, смрти аутора, измештању ега или о растакању личног идентитета. Оно што је од субјекта преостало, преиначено је у идеју о конструкцији који је у процесу непрекидној преображаја, промене или дезинтеграције, без постмодерне суштинске и идентичности. Све погодно, у првом реду фрагментисаности, одсуство унутрашњости и децентрације, одлике су ауθενцијне субјекта док су, с групе стране, аутономија, центрације, кохерентности, конзистенција или индивидуација ознаке друштвене и психичке историје. Имагинација је такође подвргнута деконструкцији и обезвређивању, те постмодерни аутори уопште не користе израз имагинарно, будући да он, за разлику од претходног, увек реферира на какав безлични ентитет. Док је имагинација субјективна, будући да обавезно подразумева аутора, субјекта или творца који продукује представе, докле се имагинарно не одликује ничим стваралачким, будући да је последица или ефекат технолошких и другим претходно намењених инструмената на којима субјект нема никакву контролу. Имагинација се више не сматра креатором смисла и значења већ изливом или застарелом радом ума/субјекта који је и сам на посмртном одру. Мој есеј је својеврсни одговор на деконструктивна схватања субјекта, идентичности и имагинације. Постмодернистичка одбацивања традиционалне карнегијанске схватања субјекта не воде нужно свеукупном одустајању од идеја о самству и субјекту или њиховом постојању. Нешто од субјекта је преостало иза постмодернистичког одбацивања, а на њоме нехилистичком дискурсу о субјекту и идентичности може се изградити пост-постмодерно схватање субјекта. Субјект – његово постмодернистичко непуцање или несипање – конструктиван је у наративу, а ја држим да управо оно што га укида или непуца – наратив – може бити темељ обнове субјекта. Укратко, самство и субјект за које се овде залажем засновани су на моделу наративног самства и идентичности, а који представља одговор њиховом постмодерном нехилистичком схватању.*

Кључне речи: *субјект, идентичност, наратив, имагинација, постмодерна*

Подривши претходно доминантне модернистичке идеје о субјекту, идентитету и самству, оспоравајући веру у моћ ума, у чију ће се егзистенцију, смисао, сврховитост или значење све више сумњати, „постмодерни обрт” проузроковао је – допадало нам се то или не – немалу пометњу у философији, друштвеним и хуманистичким наукама. Постмодерна одбацује или пориче многе, готово све, обрасце културе који су се вековима

сматрали темељем модерног ума/ума модерне и космоса којег човек настањује. Према речима италијанског филозофа Ђани Ватима (*G. Vattimo*), постмодерна епоха представља историјску етапу у којој доминирају „слабуњава мишљење”, „слабуњава онтологија” и „слабуњава теологија” док се постмодерно самство одликује „крхким идентитетом”¹. Ватимо под *слабуњавим мишљењем* подразумева мишљење које неће, попут модернистичког, подлећи искушењу уцеловљења плуралитета људских дискурса у јединствен систем, нити науку да се они могу свести на искључиво један темељ.² Постмодерни аутори, руководећи се кредом „другачије него разумно” оспоравају основне поставке модерне: 1. постојање трансценденталног субјекта као носиоца и творца смисла и значења; 2. постојање великих универзализујућих историјских наратива; 3. модернистичко схватање историје и разума и, напослетку, 4. доводе у сумњу сврсисходност и делотворност представе и имагинације. Бројни мислиоци с краја модерне и прваци постмодерне мисли од: Ф. Џејмсона (*F. Jameson*), Р. Барта (*R. Barthes*) и М. Фукоа (*M. Foucault*) до Ж. Лакана (*J. Lacan*), Ж. Батаја (*G. Bataille*) или Ј. Кристеве (*J. Kristeva*) доводе у питање постојање субјекта и самства³, што је барем за нас психологе и психотерапеуте од огромног значаја и пред чиме не смемо затварати очи, будући да неретко проповедају о „смрти субјекта”, „смрти аутора”, „измештању ега”, „укидању буржујске идеје ега”, још и о смрти самства/ега или о „растакању личног идентитета”. Све побројане поставке постмодерне мисли, обједињене око наука да се разгради или деконструира картезијанско схватање људског субјекта као интенционалне интериоризоване менталне суштине, остављају траг и у савременим психолошким учењима о самству и субјекту. Док је субјект у традиционалној психологији схваћен као биће које свој процес израстања отпочиње напором да властиту подвојеност превазиђе неизвесним и повремено опасним понирањем у себе не би ли тамо унутра, у процесима скривеним од туђих погледа или од властитих свесних уверења и идеја, трагао за темељима онога што ће га, напослетку, преобразити у делатну, аутономну, интегрисану, целовиту личност, дотле је субјект у постмодерној психологији виђен као децентрирано, фрагментисано, мултицентрирано биће, које не поседује ни своју суштину, ни унутарњи живот нити властити идентитет. Све побројано, у првом реду фрагментисаност, одсуство унутрашњости и децентрираност, одлике су аутентичног субјекта док су, с друге стране, аутономија, центрираност, кохерентност, конзистенција или индивидуација ознаке друштвене и психичке патологије. Постмодерни субјект је у процесу константног преображаја, промене или дезинтеграције. Субјект који промишља и који рефлектује себе, још схваћен као интериоризовано биће које доживљава, концептуализује и које из себе ступа у односе с другима и светом, више не постоји. Традиционални психолошки описи и одређења човековог самства – у изразима

1 Kearney, R. (1998) *Poetics of Imagination: Modern and Post-Modern*, Edinburgh: Edinburgh University Press, p. 191.

2 Vattimo, G. (1988) *The End of Nihilism and Hermeneutics in Postmodern Culture* trans. Snyder, J., Oxford: Polity.

3 Самство се у психологији наредо користи са изразима сопство и јаство, при чему су све три речи превод немачке (*das Selbst*), енглеске (*Self*) или француске (*Soi*). У раду се под самством, у првом реду, мисли на индивидуалног субјекта који је објект властите рефлексивне свести, то јест као на субјекта који разумева, тумачи, препознаје и исказује самога себе као онога о којем говори. Или, другачије речено, самство је субјект који је свестан самога себе.

као што су: суштина, црте и атрибути, материја и форма, самство, субјект, его, ум, лични идентитет – изложени су критици и оспорени у постмодерној ери, а да психологија није понудила ваљане одговоре на нападе и оспоравања којима су изложене њене теорије и, посредно, из њих изведене разнолике психотерапијске праксе. Држећи се изнетих схватања, *постмодерна психотерапија*⁴ не позива човека да преиспитује властито самство тако што ће се усредсредити на истраживање унутарњег живота – будући да он не поседује ни унутрашњост нити своју суштину – већ га усмерава да себе тражи напољу, у међуљудским односима, у разноликим друштвеним интеракцијама, политичкој борби и, у првом реду, у језику и у дискурсу.

Имагинацију је задесила слична судбина – уместо појма имагинација постмодерни аутори употребљавају израз „имагинарно”, при чему овај израз, за разлику од првог, увек реферира на какав безлични ентитет. Док је имагинација субјективна, будући да обавезно подразумева *аутора* или *творца* који гради или који продукује представе (свеједно је да ли је тај аутор човеково свесно „Ја”, Душа или трансцендентно Јаство), дотле се имагинарно не одликује ничим стваралачким будући да је, у најбољем случају, *последница* или *ефекат* технолошким путем претходно размењених порука над којима субјект нема никакву контролу. *Пародија* је улога коју постмодерна философија и психологија додељују представи (продукту имагинације), будући да она више не реферира на неки „оригинал” или „извор”, који „реално” постоји, независно од ње, негде тамо у спољашњем свету или у људској свести или у личном или колективном несвесном. Управо зато што више не реферира на неки „оригинал”, представа од сада једино може да упућује на неке друге представе. *Ad infinitum*. У најбољем случају, представа је присиљена да бесконачно кружи у бесмисленој *имитивној* игри. Свака представа није ништа више до пародија, јер једино што чини је да имитира неку представу која јој претходи. Резултат наведених операција над представом и имагинацијом је да су лишене ма какве креативности, да им је одузета моћ преображаја (субјекта) и, напослетку, да су у потпуности обесмишљене. Будући да се постмодерна мисао одрекла „смисла” и „значања”, ово је последично водило томе да се сама имагинација више не сматра креатором смисла и значења већ излишном или застарелом работом ума/субјекта који је на самртном одру.

Рад који је пред вама писао сам из угла архетипске психологије и представља својеврсни одговор на де(кон)структивна постмодернистичка схватања субјекта, идентитета и имагинације. Не оспоравајући њихове критике традиционалних учења о људском субјекту и његовом идентитету, мој главни аргумент је да постмодернистичка одбацивања традиционалног картезијанског схватања субјекта не воде нужно свеукупном одустајању од идеја о самству и субјекту или њиховом потпуном негирању. Неоспорна је чињеница да је постмодерна мисао, барем када је реч о идејама о субјекту, самству или идентитету, за собом оставила путош из које не може ништа ваљано изникнути. Уколико је нешто и преостало иза постапокалиптичког обрта онда је то нада – нада да се на развалинама схватања о субјекту и идентитету могу изградити нова схватања о ономе што је претходно било негирано, обезвређено или обесмишљено. Кратко речено, сматрам да има простора за изградњу *пост-постмодерној субјекта*.

4 Више о постмодерној психотерапији читалац може наћи у: Mcleod, J. 'The significance of narrative and storytelling in postpsychological counseling and psychotherapy', in: *Healing Plots*, (2004), pp. 11–27.

На чему се моја нада темељи? Тврдње постмодерних мислилаца којима оспоравају, негирају или деконструирају претходно споменуте идеје – о самству, субјекту, имагинацији или о идентитету – најчешће су уобличене у уверљиве приповести о сумраку наречених појмова или о њиховом потпуном укидању. Подвлачим, реч је о уверљивим, аргументованим наративима. Причама. Дакле, оно што је од субјекта остало јесу приповести о његовом негирању или његовој излишности. Оно што је на крају преостало је прича. Приповест, то јест мит о нестанку самства и субјекта. Наратив, знамо, увек подразумева приповедача, приповедање, приповест и слушаоца. То важи и у овом случају – приповедање о нестанку субјекта *неко* мора *некоме* саопштити. Неки субјект мора испричати неком другом субјекту причу у којој се приповеда да субјекта више нема. Да би прича имала смисла *неко* је мора чути да би се, након тога, сложио с њеним садржајем или га оспорио. Чак иако прихватимо да субјекта више нема, он и даље постоји у приповестима које говоре о његовом нестанку. Произилази да је приповест старија и моћнија од самог субјекта о којем приповеда и од њеног слушаоца. Субјект – његово негирање или нестанак – конституисан је у наративу. Држимо ли се исказаног, онда оно што га укида или негира – *ириповедање* – може бити темељ обнове субјекта, темељ наративног субјекта и наративног идентитета. Субјект може једнако бити порекнут и конструисан у наративу. Укратко, самство и субјект за које се ја овде залажем засновани су на моделу наративног самства и идентитета, а који представља одговор њиховом постмодерном нихилистичком схватању. Мој одговор на оспоравања самства и субјекта не циља на обнову есенцијалистичког схватања особе у изразима суштине, *cogito*-а, сопства или ега. Супротно томе, моја настојања су усмерена на изградњу психолошког наративног модела субјекта и идентитета. Приповест коју самство приповеда о себи самоме говори о акцијама датог *ко* („Ко је ово?”, „Ко је аутор приповести?”, „Ко је актер приповести?”), док је идентитет тог „коства” наративног карактера. Због тога ћу у раду указати на улогу коју наратив, дискурс и наративна имагинација играју у творењу наративног идентитета пост-постмодерног субјекта. Моја истраживања почињају на питањима *коштва* (Ко је субјект?), а не иду од питања *шћасћива* (Шта је субјект?); односно, мене занима како се самство испољава у наративном дискурсу, кроз отеловљеност, у својим делањима, у односима с другима и у трансценденцији, а не дотиче се питања шта је субјект, у чему је садржана суштина субјективности или шта подразумевамо под субјектом, а шта под самством.

*

Напред сам истакао да је основни циљ мог огледа садржан у намери да поделим с вама идеје о изградњи наративног самства, односно пост-постмодерног самства. Моји напори ће се састојати у покушају да истражим процес обликовања самства које се остварује у *психоекономији* дискурса. О дискурсу као психоекономији говорим зато што она подразумева *психолошку* производњу и потрошњу, дистрибуцију и размену језика и говора, испољавање динамике речи, како онога што је изговорено тако и онога што је у тексту записано. Континентални филозоф Чарлс Тејлор (*C. Taylor*) одређује човека као „самотумачећу животињу”⁵ а ја, са своје стране, предлажем представу човека као „приповедајуће животиње” или још

⁵ Taylor, C. (1985) *Philosophical Papers 1*, Cambridge: Cambridge University Press.

одређеније као *homo narrans*-а, као субјекта који постаје субјектом приповедајући приче о властитом самству.

Извори приповедања сежу у магловиту праисторију човека. Због тога ће Скоулс и Келог у својој надалеко чувеној и четрдесет пута доштампаваној књизи *Природа нарајива*⁶ написати:

„Нико не зна колико дуго човек поседује моћ говора. Језик је, вероватно, старији и од самог човека, а открио га је неки 'недостајући деочуг', биће које се налазило у филогенетском ланцу између човека и гибона. Можда су протекли милиони година од тренутка када је човек први пут поново изговорио нешто што ће њему само-ме или некоме другоме причинити задовољство а чиме ће створити књижевност. У одређеном смислу, у томе су садржани зачеци наративне уметности Запада.”

У чланку „О бајкама”, попут Скоулс и Келога, и Толкин⁷ ће се запитати, а онда сâм дати одговор на питање одакле потиче потреба за приповедањем. „Питање из чега су настале приче једнако је питању из чега је настао језик или ум”⁸ Држао је да се кроз приповедачки порив, од митских казивања до савремених наративних форми, изражава човекова урођена жеља да „заједничари са свим другим живим бићима”⁹ – а поред других људских бића, он је мислио и на она натприродна, не само на животиње и на биљке. „Заједничарење” на које је мислио биће олакшано тиме што је човек опремљен приповестима које ће му помоћи да стекне идеје о другоме, другим/другачијим временима и просторима у којима се оно може одиграти. Основни мотив ма каквог облика приповедања, према Толкиновом суду, огледа се у отварању „других светова” кроз које ће се пројавити реалности и истине које нам наш примарни свет опажања и мишљења иначе не дозвољава да спознамо.¹⁰ Управо због тога што за нас отвара „друге светове”, наратив нас опрема увидима о скривеним или тајним делањима и овог света који настањујемо.

Нећемо погрешити ако кажемо да је приповедање насушна човекова потреба (неки кажу да оно представља ДНК памћења) или порив који се, попут других егзистенцијалних, мора задовољити. Док га уношење течности и хране одржава у животу, причање прича даје смисао човековом животу. Оно што га чини *људским* бићем засновано је на моћи приповедања. Пионир неуронауке, Антонио Дамасио (*Antonio Damasio*) тврди да је наречена моћ предуслов свесног живота човека: „свест почиње у оном тренутку када мозак стекне моћ, једноставну моћ морам рећи, причања приче”¹¹. Човек може изградити самога себе,

6 Scholes, R., Phelan, J. and Kellogg, R. (2006) *The Nature of Narrative. Fortieth Anniversary edition, revised and expanded*, Oxford and New York: Oxford University Press, p. 17.

7 Tolkien J. R. R. (1968) On Fairy-Stories, *The Tolkien Reader*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1968, pp. 33–90.

8 Исто, стр. 44.

9 Исто, стр. 41.

10 Исто, стр. 70.

11 Damasio, A. (2006) *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*, New York, NY: Harcourt, Brace, p. 30.

развити самосвест, постати субјект или уобличити властито самство онда када посегне за наративним оруђима која су му на располагању. Другачије речено, опремајући себе самог причама о себи самоме, исплићући епизоде из живота у кохеренте приповене целине и приповедајући наратив властитог живота, човек израста у субјект. Доналд Полкингхорн (*D. Polkinghorne*) одређује наратив као „облик ’творења значења’”, односно као грађење онога што организује људско искуство у смисаоне епизоде, и што функционише попут „сочива кроз која се наизглед независни и одвојени елементи искуства виде као узајамно повезани делови исте целине”¹².

Приповедачка моћ била је присутна још на самим почецима онога што можемо назвати историјом човека. Примера ради, слике са зидова храма-пећине *Trois Frères* или *Tuc d’Audoubert*, с југа Француске, настале у доба палеолита, представљају визуалне митолошке приповести. Неко је негде (вероватно у овим или неким другим пећинама), у неко магловито далеко време, преузео на себе улогу приповедача који ће изрећи магијске речи: „било једном”, којима ће заискрити машту својих слушалаца. Његове приповести биле су саткане од делића свакодневних искустава, у њима су се сустицала и спајала пређашња и текућа збивања, да би скупа обликовала маштања о оним догађајима која се још нису збила. Пошто би чули почетак какве каже, слушаоци су били жељни и онога шта у причи следи као и онога чиме ће се она завршити. Праисконске каже давале су човеку какав-такав доживљај времена, историје или властита живота. То су, у првом реду, биле приче намењене човеку, а одаслате од богова с циљем да овај уподоби себе и свој свет сходно њиховим (божанским) представама. А пошто је наш предак-приповедач напустио своју пећину, повратак више није био могућ – моћ приповедања постала је архетипска потреба колико и оно што људско биће чини човеком. Изашавши из пећине, човек није изгубио жељу да слуша приповести нити још мање потребу да их себи или другоме приповеда, магијска моћ наратива наставила се кроз данас заборављене каже које су преносили разни исцелитељи, шамани или мудраци, чије су приповести у себи садржале симболичка решења за свакодневне противуречности које се нису могле превазићи емпиријским путем. Нема културе, верске скупине, друштва или какве организоване заједнице а да није опремљена митовима, односно кажама које су сачињене с наумом да објасне мистерије и недокучиве појаве, да руководе духовним развојем, да пруже смернице у ношењу с препрекама и у превазилажењу разноликих ступица или конфликта, да опреме обрасцима за ваљано или честито понашање, да подрже друштвени поредак, да утврде своје чланове у вери у актуалну реалност, али и да у њима учврсти страшњу пред стварима које се никада неће разумети и домислити. Митови су пред човека постављали питања, попут *одакле смо дошли, ко смо ми, да ли смо људи, бојови или животиње, имамо ли једној родитеља (мајку-земљу) или смо рођени од два (оца и мајке) или куда смо се зајушили*. Такве каже, метафоричке и симболичке поруке које су преносиле, уједно су преиначавале саму емпиријску реалност и самог човека. Још и више, ови исконски наративи и моћ приповедања су човека учинила *друшћивеним* бићем. Приповедање поседује особену катартичку моћ која се испољава у свим оним ситуацијама када нас нека приповест пренесе у друга времена и просторе, где можемо доживети ствари на

12 Polkinghorne, D. E. (1988) *Narrative Knowing and the Human Science*, Albany: State University of New York Press, p. 36.

дружачији начин. У таквим ситуацијама на делу је, према суду Ричарда Карнија¹³, „заступничка имагинација” (*vicarious imagination*), посредством које можемо „ући у туђе ципеле”, „увући се некеме у главу” или му се „подвући под кожу”. Отуда, наративна акција која је описана у неком миту или драми изазива у слушаоцима саосећање или емпатију какве тешко да могу доживети у свакодневном животу и односима. Приче су релационе будући да их увек, због одређених разлога, делимо с другима, било да забављају, страше, просветљују, скривају, откривају, узнемиравају или смирују. Изнад свега побројаног, приповести васпостављају везе између људи, подстичу емпатију и продубљују разумевање туђих искустава.¹⁴ Карсон¹⁵ ће сажето и на лепши начин рећи нешто слично:

„За приче су важне три тачке: пошто су испричане, оне желе да буду чуће; пошто су чуће, желе да буду усвојене; пошто су усвојене, оне траже да буду испричане.”

Дакле, посредством имагинације се увећава опсег оних с којима можемо емпатисати – превазилазе се оквири породице, сродника, пријатеља, а усмеравани смо ка свакојаким незнањцима и странцима. Наративна имагинација, која је овде на делу, оснажује друштвени идентитет, доживљај блискости и сродности и, још више, човека чини одговорнијим пред *другим*.

Човеков живот једино може бити схваћен уколико је преточен у животне приче – приповести које говоре о егзистенцијалним, метафизичким и психолошким питањима – у каже које приповедамо једни другима, које слушамо, чије садржаје упијамо, а истовремено преобликујемо и препричамо другима. Подсетићу, наратив увек подразумева једног приповедача (наратора) и онога коме се он обраћа (то може бити нека друга, стварна или замишљена, особа, неки стварни или замишљени други, али и он сам); уколико наратив некеме не приповеда неку причу, онда се и не ради о наративу. Марк Џонсон¹⁶ ће о улози наратива у конституисању субјекта рећи следеће:

„Има различитих врста наративних структура које играју улогу у томе како ћемо разумети акције, проценили морални карактер, или како ћемо пројектовати могућа решења за морално проблематичне ситуације. *Наратив није, искључиво, оруђе објашњења, већ конституишући чинилац тога како доживљавамо ствари.*”¹⁷

Можемо слободно рећи да је велики део човековог свесног живота (осим оног који је изведен из његове соматике), попут самосазнања, самосвести, самовредновања, саморазумевања, производ наратива. Његова моћ се реализује кад год трагамо за смислом у животу, када настојимо да објаснимо оно шта нам се дешава или кроз шта смо прошли, када повезујемо лична сећања с текућим збивањима и с будућим пројектима, с плановима који се још нису остварили. Наратив организује, преводи и чини схватљивим наша доживљавања, преображава их у кохерентна и конзистентна искуства која могу трајати у времену.

13 Kearney, R. (2002) *On Stories*, London and New York: Routledge.

14 Rifkin, J. (2009) *The Empathic Civilization: The Race to Consciousness in a World of Crisis*, New York, NY: Jeremy Tarcher.

15 Carson, C. (2000) *Fishing for Amber: A Long Story*, London and New York: Granta.

16 Johnson, M. (1993) *Implications of Cognitive Science for Ethics*, Chicago: University of Chicago Press, p. 11.

17 Курзив аутора рада, В. Б. П.

Посредством сложене међуигре између доживљаја који тражи да буде испричан и приповести која га структурише, наратор почиње да открива смисао и значење које собом носи дати доживљај. Управо је наратија начин на који човек израста у субјект, начин на који спознаје себе, друге и друштвени свет.

Наратив се, подсетимо се, састоји најмање од три чиниоца: приповедача, приповести и публике. Људи су приповедали митске приче да би себи и другима објаснили саме себе, а и да би им акције, поступци или мисли других постале разумљивије. Изречено не важи искључиво за људе прошлих времена, савременици попут предака и сами посежу за разним кажама које им помажу да разумеју себе и свет који их окружује или представљају путоказе у коме правцу се ваља кретати или чему стремити. Барем када смо у питању ми – психолози и психотерапеути – и наша учења и делања су заснована на бројним митовима, легендама и причама о почецима, сличним онима какве се срећу код старих Грка и Римљана: ону моћ коју су наши претходници приписивали боговима и демонским силама ми ћемо у својим кажама приписати „несвесном”, „архетиповима”, „Едипу”, „мудром старцу”, „унутрашњем детету”, „Танатосу”, „Еросу”, „Егу”, „нагону” или „жудњи”, речима којима именујемо оно што нас надилази, а што нисмо у стању у потпуности да разумемо или објаснимо. Упркос томе, ове и њима сличне речи упредене у какав уверљив наратив умирују нашу семантичку стрепњу и помажу нам да се крећемо кроз просторе који нам се чине мистериозним и недокучивим.

Укратко, приповест се не може ограничити или свести ни на приповедачев нити на слушаоцев ум, још мање на акције ликова описаних у њој. Прича постоји у међуигри ова три чиниоца – приповедача, лика из приповести и слушаоца – и њен исход никада није коначан. Отуда је сваки наратив – било да је реч о миту или роману – отворен позив на игру, имагинативно варирање значења, што уједно може водити етичким или стваралачким одговорима. Све док постоји неко ко ће другоме рећи: *испричај ми њичу* и док има онога ко ће на ово одговорити каквом приповешћу – биће и човека. Када нестану приче, нестаће и човека.

Приповедање је *архејийској* карактера, будући да представља људску универзалију, а што се да наслутити из напред наведених идеја Скоулс, Келога и Толкина, чија се моћ огледа у томе што је у стању да нас пренесе из света који настањујемо у ине светове, да надопуни или замени актуалну реалност читавом палетом могућих, алтернативних реалности, да исцрта теме: преображаја, развоја, израстања, назадовања, пропадања, разградње, решавања проблема или конфликта. Уз побројано, приповести су главно оруђе преношења моралних назора, друштвених или културолошких вредности, оне још подстичу процес учења, а човека опремају разноликим психолошким и друштвеним улогама и идентитетима које овај прво може истраживати и испробавати у оквирима каквог наратива. „Праве приповести су”, сматра Робертс, „усидрене на мрачним и мистериозним дубинама саме реалности, и могу преживети упркос томе што ће десетлећима или столећима бити интерпретиране и реинтерпретиране”.¹⁸ Није спорно да су приче „усидрене” или да се темеље на реалности, но оне нису прости одраз овог или оног људског доживљаја, њихова моћ се читава у преиначењу, преобликовању или преописивању доживљеног посредством архетипских

18 Roberts, G. Introduction: A Story of Stories, in: *Healing Stories: Narrative in Psychiatry and Psychotherapy*, eds. Roberts, G. and J. Holmes (1999), New York, NY: Oxford University Press, p. 9.

наративних образаца који трансцендују личне светове и искуства појединца. Приче које појединац о себи и своме животу казује јесу приповести које су *већ биле више љуша* понављане и исприповедане у прошлости од стране незнатих приповедача. Попут њих и он посеже за истим универзалним наративним обрасцима, мотивима, заплетима, ликовима или причама не би ли уобличио властите, а опет идиосинкратичне приповести, без обзира што се послужио грађом која је већ небројано пута употребљена.

Биће да су причање и приповедање старији од човека, а да свака људска егзистенција представља живот који је у трагању за ваљаним наративом. Још одређеније, колико живот трага за наративом толико и наратив трага за животом кроз који ће се отеловити. Могли бисмо изречено исказати и на другачији начин – човек је творац наратива у истој мери у којој наратив њега ствара. Човек је уплетен у туђе приче или обликован већ исприповеданим причама много пре него што је освојио моћ приповедања. Кратко речено, човеков је живот *одувек* био имплицитна приповест. А то чини да је свако индивидуално биће изаткано од прича које су му причане и које је чуло. Управо зато што је истовремено приповедач и слушалац, човек је уткан у интерсубјективну историју коју је, попут колективног несвесног, језика или генетичког кода, наследио од својих предака.

Чињеница да је човек коначан конституише га као биће које је, једноставно речено, на почетку рођено, а које ће на крају умрети. След збивања – од почетка ка коначници – ставља на човеков живот печат *темјоралности* унутар које он – окрећући се унутраг, посежући за својом прошлосту (памћење), и унапред, гледајући своју будућност (имагинацијом) – трага за значењима, смислом и одговорима на питање: *ко сам ја?* У извесном смислу, његов живот непрекидно тумачи самога себе – у изразима почетка, средине и краја (овај редослед није нужан). Укратко, човеково бивствовање је, у извесном смислу, (несвесно) описано или исприповедано, а да он још није ни учинио свестан напор да пронађе одговарајући наратив којим ће свој живот преточити у личну животну приповест, лични мит или животну повест.

Homo narrans је у подједнакој мери приповедач који себе гради приповедајући приповести о сопственом животу, али и чувар већ испричаних прича, оних приповести које га, колико и оне властите, обликују као субјект. Отуда је *homo narrans* приповедач који налази себе у архетипским приповестима које су већ у прошлости испричане, али који, једнако, настоји себе, и нас, укључити у каже које ће тек бити испричане у будућности. Под *архетипским* приповестима овде не мислим на приче о овим или оним архетиповима већ на три, међусобно повезане радње: као прво, архетипско се огледа у начину на који се приповести кроз наративни дискурс структуришу. Друго, архетипско се читава у рецепцији исприповеданих прича. Оно што структурише приповедање истовремено устројава и начине на које ће слушалац схватити одређену причу. Наше личне или колективне приповести постају архетипским пошто их чујемо или прочитамо и тек пошто изврше одређени утицај на нас. Треће се читава у томе што људско самосазнање није нужно и превасходно непосредно већ *јосредно* – посредовано знацима, симболима, делањима културе, још и у седиментираним (архетипским) причама чији митолошки наративни обрасци „кресе“ одређену културу, епоху, идеологију, религију и сл. Приче које причам о себи, ма колико ми се чиниле особеним, новим и непоновљивим су, у ствари, већ једном исприповедане

приче. У том смислу, можемо рећи да је бивствовање сваког човека садржано у трагању за наративом. Разлог ове потраге је свакако у томе што трагамо за (наративним) обрасцима који ће нам послужити у ношењу с проживљеном страшноом, пометњом или хаосом. Додатни разлог је још значајнији, живот сваког човека је *одувек био* једна имплицитна прича. Приповест тражи приповедача који ће је испричати. Приче имају своју властиту историју, независну од мене. У том смислу, самосазнање није нешто што је непосредно дато већ нешто што се даје посредно – кроз представе и приче „других” и у приповестима или представама „других”. Све оно што човек – ма у којој епохи живео – сазнаје о себи и што му се открива не представља ништа више до интерпретације које су *већ биле* и *које увек јесу* посредоване перспективама, представама, метафорама или симболима који су проистекли из одређене културе, историје или друштва. Саморефлексија и самосазнање никад нису директни већ увек посредовани знацима и симболима који су проистекли из архетипских матрица које се навек обликују на особен начин у различитим културама и историјским епохама. Управо због тога што субјект настаје *док* обликује и приповеда приче о себи, још више због тога што су те приче засноване на архетипским наративним обрасцима које се дају кроз разнолике друштвене, културолошке или историјске знаке и симболе, човеково самство и идентитет су обликовани на *јосредан*, а не на директан начин. Отуда бисмо могли рећи да наративни идентитет представља онај облик идентитета који је човеку доступан посредством наративне имагинације. Пол Рикер ће о посредованом самосазнању рећи: „Самство не познаје себе непосредно већ индиректно, посредством *detour*-а на културолошке знакове свих врста, који артикулишу самство на симболички начин којим се већ артикулисала [његова] акција”.¹⁹ Из исказаног није тешко извући неколико закључака: прво, самосазнање је интерпретативног карактера; друго, интерпретација самства увек је посредована различитим знацима и симболима, у првом реду наративом; треће, споменуто посредовање на којем почива грађење властите животне приче (личног мита) увек посеже за митолошким, тј. фиктивним, колико и за историјским, фактичким или културолошким обрасцима. Из изреченог није тешко закључити да је најкраћи пут до самога себе онај заобилазан, онај који отпочиње истраживањем прича/представа које је већ једном неко *дружи* исприповедао или саткао.

Homo narrans је особени приповедач који се открива у већ испричаним приповестима (приповестима *druđoi*) и, у подједнакој мери, онима које још нису исприповедане, а кроз које настоји конституисати самог себе. Бити субјект значи произвести митолошку приповест о себи самоме или бити у стању испричати причу о властитом животу. А самство таквог субјекта, понављам, нити је транспарентно нити непосредно спознато. Оно се да спознати индиректним путем, посредством доступних дискурса, а то могу бити: дискурс мита²⁰, историје, књижевности, чак дискурс психологије, неуронаука или психотерапије, при чему ови потоњи дискурси немају никакву предност над првонаведеним. Особеност *homo narrans*-а огледа се, између осталог, у томе што стоји на раскрсници дискурса

19 Ricœur, P. (1991a) Narrative Identity, *Phylosophy Today* (spring 1991), p. 80.

20 У чланку ћу се држати одређења мита које је понудио Лоренс Куп (*L. Coupe*): „Мит је [...] наративни облик разумевања који подразумева континуирану дијалектику између истог и различитог/другог, између памћења и жеље, између идеологије и утопије, између хијерархије и хоризонта, и између светог и профаног”, Coupe, L. (1997): *Myth*, p. 197.

и наратива, језика и говора као једно ко („коство”) дискурса, заоденуто у рухо наративизујућег субјекта. Процес образовања субјекта, личног идентитета и самства спроводи се, поновићу, кроз *психоекономију* дискурса.²¹ Кажем психоекономију дискурса јер она подразумева психолошко произвођење (душевну креацију), конзумирање, дистрибуирање и размену језика и говора, при чему он своју динамику испољава у облику писане речи или путем речи које су изговорене. Субјект који говори јесте казујући субјект – *homo narrans* – онај који је укључен у образовање значења, у дистрибуцију и размену знакова који су делови инваријантне архетипске матрице језика. Опет, говор је стваралачки чин који носи лични печат говорника кроз који он, у психолошком смислу, открива себе и путем кога самоконституише властито самство. Али тај говор није самоникао, већ израстао на већ изговореном језику, оном који поседује своју формалну архетипску структуру, историју и традицију. У том смислу, дискурс представља „симбиотичко догађање”²² укључивања говора као индивидуалног чина у језик као колективну творевину *душе*. Када говоримо, ми то увек чинимо из одређеног језика, то јест из већ постојећих контекста понуђених значења.

Обично се каже да дискурс – као „језичко догађање” – сачињавају четири основна чиниоца: 1. дискурс се увек реализује у *времену* и у *јрезенцију*, по чему се разликује од језика који је атемпоралан, то јест изван времена; 2. док у *језику нема субјектуса* (у смислу да питање: „Ко сада говори?”, овде не спада), у дискурсу *костиво* (онај који говори) представља субјект говора; 3. дискурс увек *јовори о нечему*, односно он је топос у коме се језичке фигуре и симболичке функције језика актуализују и 4. док је језик *јредуслов* комуникације, дотле је дискурс место у коме се она *актуализује*. Дискурс је *дијалошкој* карактера и представља *јојос* у коме се све поруке размењују. У том смислу, дискурс чини да се у њему не открива само субјект дискурса, већ и *групи*, сабеседник коме се кроз дискурс обраћа.²³

На овај или онај начин самство субјекта је имплицирано у сваком облику дискурса и то „херменеутичко само-имплицирање”²⁴ јесте оно што се у дискурсу јавља као једно *костиво*, које стоји на раскрсници језика и говора, разумевајући и откривајући себе као самство које је говорило у прошлости, које сада говори и које ће и накнадно у будућности имати моћ да говори. Но да би дискурс уистину био подлога из које ће се развити субјекат са уобличеним самством, потребно је још нешто што засад недостаје. А тај недостајући елемент је пресудни чинилац у грађењу идентитета субјекта. Дискурс је у својој суштини *синхронијској* карактера, и, као што сам напред напоменуо, увек изражен у *јрезенцију*.²⁵ Оно што је пресудно у грађењу субјекта и његовог идентитета јесте прича, кажа (мит) или наратив, будући да побројани наративни облици уводе *дијахронијску* димензију. За разлику од дискурса који се исказује у презенту, наратив подразумева приповедање у којем се збивања

21 Овде се у великој мери ослањам на замисли Калвина Шрага (*K. Schrag*), садржане у његовој књизи *The Post-PostModern Self*, 1997.

22 Schrag, C. O. (1997) *The Self after Postmodernity*, New Haven and London: Yale University Press, p. 16–17.

23 Ricoeur, P. (1991a) Narrative Identity, *Phylosophy Today* (spring 1991), pp. 145–146; Popović, V. B. 'I am as I am not – The Role of Imagination in Construing the Dialogical Self', in: *Jung's Red Book for our Time. Searching for Soul under Postmodern Conditions*, eds. Stein, M. and Arzt, T. (2019), Asheville, North Caroline: Chiron Publications.

24 Schrag, C. O. (1997) *The Self after Postmodernity*, New Haven and London: Yale University Press, p. 17.

25 Ricoeur, P. (1990) *Time and Narrative*, Vol. I–III, Chicago & London: The University of Chicago Press, p. 56; Ricoeur, P. (1991a) Narrative Identity, *Phylosophy Today* (spring 1991), p. 145.

сукцесивно одвијају у времену. Потреба за причањем прича, још више, порив да приповедањем приповести о себи самоме једнако је јака колико и порив дисања. Још и више, док нас дисање одржава у животу, дотле приповедање даје смисао нашим животима и, једнако томе, чини наше животе вредним живљења. Кратко речено, наратив је основица онога што нас чини субјектима. Наратив надопуњује *костиво* дискурса *дијахронијским* садржајима, рецимо митовима, легендама, бајкама, еповима и иним *великим нарајивима* ('*grand narratives*'), као и особеним (архетипским) наративним обрасцима.²⁶

Порив за приповедањем прича среће се још у освиту западне цивилизације, примерице Хесиод је своје савременике (а и сва остала поколења) учио томе да су митови (а на грчком мит значи *кажа*, приповест) настали с циљем да људима објасне настанак света и човека, односно места које он заузима у том, од богова, сачињеном космосу. Митски наративи су приповести које људи приповедају себи не би ли другима и/или самима себи појаснили себе саме. Због тога је једна од основних функција сваког великог мита да опреми човека одговорима на питање *Ко сам ја?*, *Одакле сам дошао?* и *Камо сам се зајужио?* Тек пошто појединац буде у стању да разнородна, неповезана дешавања упреде у јединствену и кохерентну приповест о самоме себи, у лични мит или личну причу која ће бити *ујамћена*, он ће израсти у активног судионика своје, а тиме и општељудске историје. Биолошки живот (*зое*) човека може прерасти у потпуно људски (*диос*), очовечујући живот, пошто буде у стању да своју природу преточи у наратив. Због тога ће Хана Арент²⁷ рећи:

„Главна одлика специфично људског живота [...] је та да је он увек испуњен збивањима која се на послетку могу испричати као прича. Аристотел је за такав живот – *bios* – који се разликује од простог *зое*, говорио да је 'нека врста делања' (*praxis*).”

Наратив, са своје стране, опрема дискурс оним нужним контекстом у коме су садржане реторичке фигуре, попут метафора и метонимија, без којих он не би био у стању да формира значења или да открива смисао. Односно, наратив допуњује дискурс, удахњује у њега живот и сочност тиме што га опрема хоризонтима и перспективама могућих значења. Наратив смешта дискурс у један *континуирани* контекст у коме се сустичу прошлост и будућност, он је *локус* у коме наративни карактери (ликови нарације) о којима се у дискурсу говори постоје као *темијорална* бића која су једном настала, која сада постоје и која ће наставити свој живот у неком будућем времену. У том смислу, наратив обезбеђује пуну егзистенцију субјекта какву овај не може наћи у дискурсу. Да бисмо, како каже Хана Арент, одговорили на питање: „Ко сам ја?“, морамо бити у стању да испричамо причу о свом животу или, као што би рекао К. Г. Јунг, морамо открити и испричати свој „лични мит”. Слично је мишљења и Чарлс Тејлор, савремени континентални филозоф, који тврди да је „схватање живота у изразима наратива основни предуслов самоспознаје”, јер да бисмо разумели ко смо ми сада, „морамо разумети како смо се развијали и камо смо се запутили.”²⁸

26 Popović, V. B. and Popović, M. 'Discourse as Cultural Trauma', in: *Confronting Cultural Trauma*, eds. Gudaitė, G. and Stein, M. (2014), New Orleans: Spring Journal Books, pp. 161–179.

27 Arendt, H. (1958) *The Human Condition*, Chicago: University of Chicago Press, p. 72.

28 Taylor, C. (1989) *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*, Cambridge, MA, Harvard University Press, p. 47.

Лични мит или самоконституишући наратив је исказана прича која говори о делањима *костива*. Пол Рикер (*P. Ricoeur*) ће, због тога, закључити да идентитет тог *костива* мора бити заснован на *наратаивном идентитету*²⁹. Наративни идентитет је предуслов у грађењу личног идентитета³⁰, будући да без одговарајућег наратаивизујућег архетипа, дискурсу прети опасност да постане апстрактан, стерилан, статичан, стереотипан и расточен на несабирљиво мноштво дискурзивних чинилаца. Динамички покретач дискурса је наратаив, али он игра још једну, засад последњу, улогу у психоекономији дискурса – *наратаив тражи да буде испричан*. Да буде испричан *некоме*. Самоме себи или другоме, свеједно. Уколико наратаив некоме не прича неку причу, онда и није наратаив; уколико дискурс није намењен некоме онда није дискурс.

„Прича је”, према мишљењу наратолога Портера Абота (*Porter Abbott*), „увек посредована (конструисана) наратаивним дискурсом”.³¹ Другачије речено, *прича* је само збивање или догађај, док *приповедање* подразумева представљање тих збивања и васпостављање узрочних односа између догађаја који се нижу у временском следу.³² Док се причом описује оно шта се десило, дотле се наратаивним дискурсом одговара на питање *зашто* се нешто збило, или *у име чега* се то нешто одиграло. У том смислу слободно можемо закључити да нема приче без наратаива. Још и више, нема наратаива без *наратаивора*, при чему је наратаив везиво којим се повезују прича и наратор.³³ Прича не постоји одвојено од наратаивног дискурса; она се једино даје и открива у наратаиву. Она је увек *исредована*, никада се не даје директно, тако да оно што зовемо причом није ништа друго до производ представљања (имагинирања) или конструисања.

На први поглед *изгледа* да је прича оно што се даје у наратаиву али што му, по свему судећи, претходи. Једнако томе, наратаив је нешто што нам се *чини* да следи, да иде након приче. Односно, као да се сврха наратаива огледа у *представљању* приче која јој временски претходи. Супротно изложеним уверењима наратаив, напосто, *саопштава* причу, и у том смислу можемо рећи да прича не постоји док није испричана/саопштена. Позорност треба усмерити на наратаив, а не на причу, јер је наратаивни дискурс тај који причу даје печат. Оно што побуђује нашу пажњу је *наратаив*, јер он обликује причу. Сасвим је свеједно да ли је реч о каквој фиктивној приповести или неком збивању које се стварно дешава у свету, ми ни прво а ни друго не можемо другачије дочарати до кроз речи, приче, новинске извештаје, дијагнозе, психолошке биографије, филмове, аудио или видео-записе, при чему побројано врши различита извитоперења, преиначења или извртања на садржајима који се причом износе.

Дакле, постати субјект или развити се у самство могуће је ако је *костиво* „смештено” на раскрсницу на којој се укрштају путеви језика и говора, наратаива и дискурса, на

29 Ricoeur, P. (1990) *Time and Narrative*, Vol. I–III, Chicago & London: The University of Chicago Press, p. 246.

30 *Лични идентитет* бисмо могли одредити као сложену, кохерентну и конзистентну приповест коју особа казује самој себи и другима с циљем да одговори на питање ко је и шта је, при чему тај интернализовани наратаив није у целости утемељен на личним доживљајима и сећањима већ, у првом реду, на несвесним, трансперсоналним или архетипским силама које су ван појединчеве свести и контроле; прим. В. Б. П.

31 Porter-Abbott, H. (2002) *The Cambridge Introduction to Narrative*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 19.

32 Опширније о односу приче и наратаива/наратаивног дискурса види код Н. Porter Abbott (2002): *Narrative*, 'Defining narrative', стр. 12–25.

33 Ricoeur, P. (1981) *Hermeneutics and the Human Science*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 279.

раскршће где се *костиво* дискурса јавља у руху наративизујућег субјекта, приповедача који открива себе у причама које су већ исприповедане, и оним приповестима које ће се тек испричати, и у којима ће тек трагати за собом. Јединство субјекта које се постиже на раскрсници где се укрштају путеви језика и говора, наратива и дискурса јесте индивидуални, имагинативни то јест креативни чин, постигнуће, самоостварење и самоконституисање.

*

Један од традиционалних проблема који проистиче из учења о личном идентитету јесте проблем откривања фактора који чине да је идентитет самства исти током протока времена. Односно, шта чини да се неко одређено самство опажа као идентично упркос променама које му се с временом дешавају. Будући да овде изложена схватања субјекта и самства нису есенцијалистичка, онда се субјектово трајање у времену не обезбеђује каквим његовим структуралним чиниоцима рецимо, његовом биологијом (у том случају право питање би гласило: *шта сам ја?*) већ се „принцип трајања у времену” остварује одговарањем на питање *ко сам ја?* У потоњем случају, одговарањем на питање *ко сам ја?* гради се самство субјекта као саморефлексивног бића које је исто упркос свим променама и преображајима која му се дешавају с протицањем времена. У том смислу, човек постоји као темпорализовано биће, односно као субјект у времену. Он бивствује у времену које је преточио у *наративизовано* време. Каквим личним наративом (личним митом) човек повезује своју прошлост са својом будућношћу и тиме једну непрекидно мењајућу приповест о самству чини да траје у (наративном) времену. Приповест о субјекту је наративизована приповест, прича која се развија у времену, у којој је прошлост *шексџ*, запис о збивањима и доживљајима која су отворена за нова тумачења и хоризонте нових значења. Исто је с будућношћу; она је будућност наративног времена која субјект гради као једну могућност, као могући субјект. Субјект који нема чега да се сети или шта да памти, и ничега чему ће се надати или за чиме ће жудети јесте субјект чији је идентитет фрагментисан, а развој осујећен или спутан. Уколико „темпоралност” не постане конститутивни чинилац оног драгоценог „ко” (*костива*, енг. *whoness*), без кога нема личног идентитета и самства (такозваног *ipse* идентитета, по одређењу П. Рикера), исход који чека субјект може бити све, само не оно што ће му донети добробит. Ако нема темпоралности, онда нема могућности да се исприча „лични мит” (К. Г. Јунг), нити могућности да се упреду нити властитог живота у кохерентну приповест која, држим, представља подлогу властитог наративног идентитета. Под наративним идентитетом самства овде мислим на степен до кога је оно (самство), у наративном смислу, у стању да обједини своја претходна искуства и своје будуће пројекте. Односно, изградња самства почива на моћи да се изатка приповест о себи самоме.

Из претходно изреченог би се дало закључити да су изградња идентитета и самства искључиво синхронијска постигнућа, но она имају и своју дијахронијску димензију. Субјект који се помаља на раскрсници настаје у оквирима граничног архетопоса *душе*.³⁴ Субјект се

34 Душу не поистовећујем са изразом психа, док се потоњи односи на емпиријски субјект, а проистиче из његове биологије, а испољава у његовом понашању, мишљењу, делањима, опажању, памћењу, маштању још у његовим односима с физичким и социјалним светом, дотле је први (душа) много обухватнији и у себе укључује психу. Душа се испољава у идејама о свету и животу, она животу даје смисла или представља његов *телос*,

остварује и стиче свој идентитет, тако што се креће трансверзално – хоризонтално и вертикално – уздуж и попречно – кроз небројане језичке и говорне игре, а да се притом ни с једном од њих не поистовећује. Та трансверзална динамика, која води ка приближавању, али никада подударану и поистовећивању, одређује идентитет, целовитост и постојаност самства. Притом, његова целовитост није садржана у идентитету чији су темељи у фиксираној и непроменљивој суштини, већ је реч о целовитости која је у процесу настајања. Целовитост субјекта је оно што је он у стању да направи од себе, а не оно што му је на почетку дато, односно није реч о целовитости која се темељи на непроменљивој суштини већ на целовитости која израста из трансверзалне игре разноликих перспектива, представа или наратива. Понављам, целовитост субјекта је у *настајању*, у процесу уцеловљавања, никада у ономе што је већ окончано, у ономе што је већ уцеловљено. А то јединство – идентитет и целовитост субјекта – конкретно се манифестује у наративу, у приповедању приче од стране оног *коштва* дискурса које упреда нити разнородних и променљивих кажа у кохерентну целину. Душа јесте трансверзални динамички покретач, и сасуд (раскрсница) у коме настаје субјект.

Подлога из које наратив црпи енергију неопходну у изградњи субјекта и самства јесу два, од философа, а неретко и психолога, скрајнута и обезвређена облика ментације – памћење и имагинација. Споменуте менталне способности – *памћење* и *имагинација* – јесу од суштинског значаја у развијању доживљаја *темпоралности* и *свесћи о времену* и, поврх тога, можемо их сматрати неопходним чиниоцима у грађењу идентитета и субјективности. Будући да се човеков доживљај мењања, преображаја, развоја и израстања одиграва у времену, онда су *temoria et imaginatio* те које обезбеђују напред споменуту *дијахронијску димензију* доживљаја темпоралности. Тачније речено, представе памћења и имагинације обезбеђују дијахронијски доживљај протока времена. Душевне представе (представе душе) претходе времену, оне творе време, помажу да се крећемо ка прошлости и ка будућности. Кретање од прошлости ка будућности и натраг – дуж дијахронијске димензије³⁵ – даје се посредством представа: у том смислу, док једном упамћене представе (представе памћења) враћају из сећања увек уназад-крећућу-прошлост, дотле нас једном одмаштане представе (боље је рећи, маштајуће представе) воде унапред-крећућој-будућности. И док се памћење бави збивањима која су већ довршена, испуњена или једном одиграна, дотле је имагинација једини облик ментације који може да обезбеди будућност. Овде под имагинацијом не мислим на *ишкључиву* способност „стварања” представа на основу претходно доживљених чулних утисака, већ, како би то рекао Пол Рикер³⁶, на спремност да допустимо да нови светови уобличавају

она настоји да разуме или да протумачи оно шта јесте и шта се дешава, покреће на размишљање, она подстиче маштање и испреда приповести, она памти и опажа феномене света као кохерентне облике и фигуре, твори представе збивањима, а стварима придаје значење и даје им смисла. Поврх тога, душа омогућава да изградимо властито самство и своје *Ја*, да се односимо према самима себи и другима, да о себи размишљамо и да се преиспитујемо, да вреднујемо и критички процењује властите акције, да разаберамо шта је добро, а шта лоше и да се придржавамо моралних начела, да градим идеале, да развијемо осећај за лепо и складно и, једнако томе, за ружно и одвратно.

35 *Синхронијску димензију темпоралности*, с друге стране, чине опажање и мишљење и оне не обезбеђују доживљај кретања, јер се дешавају или оннитемпорално или у једном вечитом – сада; прим. В. Б. П.

36 Ricœur, P. (1974) *The Conflict of Interpretation*, Evanston: Northwestern University Press, p. 110.

наше властито саморазумевање. Имагинација је, у том смислу, димензија језика чија се моћ читава у творењу семантичких новина, односно грађењу нових значења у језику. Имагинација нас води ка ономе *што још није*, усмерава ка ономе *што може бити*, ка ономе наслеђеном и антиципираном. Надаље, моћ имагинације се огледа у откривању могућег у ономе што је актуално, другачијег у истом, новог у нечему старом и обрнуто. Имагинација антиципира будућност, то јест пројектује будућност као једну *чисту могућност*.

Поред напред описане улоге, имагинација игра још једну значајну улогу у грађењу субјективности и она се не тиче, искључиво, будућности већ и прошлости и помаже у освешћивању пређашњих збивања. Посредством имагинације човек се може кретати ка будућности, али и ка прошлости. Кључна моћ наративне имагинације се огледа у томе што она *одсујно* чини *присујним*, а оно што је одсутно се може односити како на оно што је већ било тако и на оно што се још није збило. Прошлост се састоји од фактичких збивања, још више од оних конструисаних и реконструисаних, а наративна имагинација је извор конструктивних чинилаца који нам се дају у виду различитих хипотеза, фантазија и свакојаким имагиналних варијација о томе шта се уистину некад збило. Имагиналним варирањем онога што се збило, владајуће приповести се преиспитују и оспоравају те ово може довести у питање представе које конституишу субјект на један фиксиран или ригидан начин. Немојмо сметнути са ума – приповедање није обавезно честита и невина работа. Приповедање на којем се темељи наративно самство може се служити опсенама, лажима, илузијама, свесним и несвесним дисторзијама не би ли се одређена искуства, доживљаји, какве болне, постићујуће или немисливе представе себе склониле од самога себе. У том смислу, упредање непомирљивих, дискордантних елемената доживљавања, посредством наративних средстава, у једну кохерентну личну причу, има за циљ да прикрије несклад, фрагментацију, суманутост или какву другу моралну, друштвену или психичку патологију, а да заузврат понуде представу склада, целовитости, кохеренције или интеграције. У таквим ситуацијама, наративна имагинација помаже субјекту да непрекидно сучељава „званичне” приче о себи самоме са оним јеретичким, апокрифним или „неслужбеним” кажама. Односно, она званичну личну причу (лични мит) доводи у питање тиме што твори „контранаративе” (приповести које су такође један облик наратива) понекад конструише ироничне, субверзивне приче, покаткад даје глас потиснутим, заборављеним, скрајнутим или осакаћаним приповестима које би иначе водиле конструисању другачијег самства.

Сведемо ли изречено на оквире историјског времена то би значило да нас имагинација ослобађа стега једног вечитог сада, будући да нам помаже да се пројектујемо у своју будућност и да откривамо своју прошлост. Кретањем уназад (памћењем и имагинацијом) и унапред (имагинацијом), дакле оним што сачињава дијахронијску димензију надопуњује се синхронијска димензија човекове темпоралности. Из изреченог можемо прво закључити да наративно самство своје корене има у наративној имагинацији и друго, оно је истовремено оно што је причом већ уобличено и оно што се причом тек може уобличити. У том смислу, могли бисмо рећи да човеков идентитет представља константан процес преиспитивања у светлу старих и нових прича које приповеда о самоме себи. Наративно самство, које почива на процесима самодоследности и самопреиспитивања, посеже за наративном имагинацијом, будући да она има моћ повезивања различитих хоризоната и перспектива прошлости, садашњости и будућности.

Споменути облици ментације (памћење и имагинација) не само да употпуњавају већ креативно мењају синхронијску димензију, творећи свест о времену, чиме омогућавају развој идентитета и субјективности. Када ме неко упита ко сам ја, ја му испричам своју животну причу. Односно, ја му приповедам о свом текућем стању у светлу сећања о ономе што више није и у светлу планова о ономе што ми се још није десило. Ја сабеседнику тумачим где се *сада* налазим посредством приповести о ономе одакле долазим и о ономе куда сам се запутио. Приповедајући о својој прошлости и о својој будућности, ја себе опремам *наративним идентитетом* који у времену опстаје и који у њему постаје целовитији. Зато ће П. Рикер рећи да: „време постаје људско у мери до које може бити артикулисано неким наративним обликом, а наратив остварује свој потпуни смисао онда када постане услов темпоралне егзистенције”.³⁷

Не морам даље ићи у појашњавање значаја које памћење и имагинација играју у изградњи личности и идентитета, али само ћу, на основу изнетог, додати да је реч о психичким способностима од пресудног значаја у ма коме облику психотерапијског рада. Психотерапија, тачније анализа, а ја је одређујем као *дијалошки однос два имагинативна интениционална субјекта* (аналитичара и пацијента), јесте интерсубјективни процес у којем самство (пацијента) почиње боље да познаје себе и гради властиту субјективност тиме што другоме (испрва аналитичару, а потом и самоме себи) прича истинитије о себи него што је то претходно чинило кад год је приповедало самоме себи приче о себи. У трагању за властитим идентитетом/грађењу властитог самства ми се налазимо у херменеутичком кругу у коме појам који желимо дефинисати – субјект/самство – једино може бити дефинисан помоћу средстава којима смо га тражили. Или, другачије речено, ми не можемо сазнати ко је субјект („Ко сам ја?”) док прво не исприповедамо приповести о његовом настанку. Морамо се прво присетити, уз не тако малу помоћ (наративне) имагинације, ко је субјект *некада био* да бисмо разумели ко је он *сада* и какав субјект ће *бити*.

ЛИТЕРАТУРА:

- Arendt, H. (1958) *The Human Condition*, Chicago: University of Chicago Press.
 Carson, C. (2000) *Fishing for Amber: A Long Story*, London and New York: Granta.
 Damasio, A. (2006) *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*, New York, NY: Harcourt, Brace.
 Johnson, M. (1993) *Implications of Cognitive Science for Ethics*, Chicago: University of Chicago Press.
 Kearney, R. (1998) *Poetics of Imagination: Modern and Post-Modern*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
 Kearney, R. (2002) *On Stories*, London and New York: Routledge.
 Liebllich, A., McAdams, D. P. and Josselson, R. (2004) *Healing Plots*, eds. American Psychological Association: Washington, DC.
 Mcleod, J. 'The Significance of Narrative and Storytelling in Postpsychological Counseling and Psychotherapy', in: *Healing Plots*, eds. Liebllich, A., McAdams, D. P. and Josselson, R. (2004), American Psychological Association: Washington, DC, pp. 11–27.

³⁷ Ricœur, P. (1991a) Narrative Identity, *Phylosophy Today* (spring 1991), p. 52.

- Nash, C. (ed.) (1990) *Narrative in Culture. The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature*, London and New York: Routledge.
- Polkinghorne, D. E. (1988) *Narrative Knowing and the Human Science*, Albany: State University of New York Press.
- Popović, V. B. and Popović, M. 'Discourse as Cultural Trauma', in: *Confronting Cultural Trauma*, eds. Gudaitė, G. and Stein, M. (2014), New Orleans: Spring Journal Books, pp. 161–179.
- Popović, V. B. 'I am as I am not – The Role of Imagination in Construing the Dialogical Self', in: *Jung's Red Book for our Time. Searching for Soul under Postmodern Conditions*, eds. Stein, M. and Arzt, T. (2019), Asheville, North Carolina: Chiron Publications, pp. 77–102.
- Porter-Abbott, H. (2002) *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ricœur, P. (1974) *The Conflict of Interpretation*, Evanston: Northwestern University Press.
- Ricœur, P. (1981) *Hermeneutics and the Human Science*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ricœur, P. (1990) *Time and Narrative*, Vol. I–III, Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Ricœur, P. (1991a) 'Narrative Identity', *Philosophy Today* (spring 1991), pp. 73–81.
- Ricœur, P. (1991b) *From Text to Action: Essays in Hermeneutics, II*, Evanston: Northwestern University Press.
- Rifkin, J. (2009) *The Empathic Civilization: The Race to Consciousness in a World of Crisis*, New York, NY: Jeremy Tarcher.
- Roberts, G. Introduction: 'A Story of Stories', in: *Healing Stories: Narrative in Psychiatry and Psychotherapy*, eds. Roberts, G. and J. Holmes (1999), New York, NY: Oxford University Press, pp. 3–26.
- Schrag, C. O. (1997) *The Self after Postmodernity*, New Haven and London: Yale University Press.
- Scholes, R., Phelan, J. and Kellogg, R. (2006) *The Nature of Narrative. Fortieth Anniversary edition, revised and expanded*, Oxford and New York: Oxford University Press.
- Taylor, C. (1985) *Philosophical Papers I*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1989) *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Tolkien J. R. R. (1968) On Fairy-Stories, *The Tolkien Reader*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1968, pp. 33–90.
- Vattimo, G. (1988) *The End of Nihilism and Hermeneutics in Postmodern Culture* trans. Snyder J., Oxford: Polity.

Velimir B. Popović

University in Belgrade, Faculty of Philosophy – Psychology Department, Belgrade

THE POST-POSTMODERN SUBJECT:

THE ROLE OF NARRATIVE IMAGINATION IN CONSTRUING OF THE SUBJECT

Abstract

The so-called “postmodern turn” has produced a sense of turmoil in contemporary philosophy and the humanities, subverting the Western mind and provoking doubts in its existence, sense of meaning and purpose. It disputes almost all basic premises of modernity. For example, notions such as: the self, the subject, imagination, became a target of vicious attacks by postmodern thinkers. Counter to the modern notion of the subject, the postmodern subject lacks an essential core of identity: it is fragmented, decentred, in the process of perpetual change or disintegration. A “thinking and reflecting” subject who looks inward to inspect the self is denied, as neither such an interiorized being that examines, conceptualize and interacts with others, nor interiority as such, exist.

The subject is nowadays advised to search outward for the ways to interact with the social world, because this a privileged way of construing one's self. In similar fashion, imagination is obliterated and devoid of its creative powers. The "imaginary", as a reference to an impersonal entity, is substituted for the notion of imagination. While the latter stands for an "author" or "creator" who produces or creates images, the former is nothing creative in itself. The outcome is that, in the postmodern theory, the imagination is seen as an obsolete mental ability which is deposed of its power to create meaning. My intention in this paper is not to reanimate the modern notions of the self, the subject and imagination, but rather to consent with the postmodern verdict and proceed onward. It is my intention to build a post-postmodern notion of the self. The purpose of my paper is to introduce a post-Jungian account of the importance that the narrative and imagination have in human life for the constitution of subjectivity and the self.

Key words: *self, subject, identity, narrative, imagination, postmodernity*